

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXIV. KÖTET

2022. 1. FÜZET

Az alvajdák megyei bíraskodása Szentimrén

*

Mezővárosi írásbeliség és oklevél-kiállítás hét erdélyi vármegyében (1540–1600)

*

Ítélmesteri jegyzetek és perfolym a fejedelmi táblán a 16. század második felében

*

Adatok Bocskay István erdélyi fejedelem haláláról és gyulafehérvári temetéséről

*

„Ennek előtte Lazar Mihali Uram fianak fogadta vala Deli Farkas Uramat” –
Deli Farkas és az abrudbányai bányák

*

A cirkálás helye és szerepe az erdélyi büntető igazságszolgáltatás rendszerében

*

Bűnkatalógus és politikai program Báthori Mihály prédikációiban

*

Regionális különbségek Erdélyben az 1750-es összeírás alapján

*

Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság (1899–1904)

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2022
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

Rácz Balázs Viktor

A cirkálás helye és szerepe az erdélyi büntető igazságszolgáltatás rendszerében

Bevezetés

Bár azt semmiképpen sem állíthatjuk, hogy a sötétben tapogatóznánk a cirkálás (*inquisitio malefactorum*) kora újkori történetével kapcsolatban, hiszen már korábban Pokoly József,¹ valamint Angyal Pál és Degré Alajos,² illetve újabban Kiss András,³ Pál-Antal Sándor⁴ és Dáné Veronka⁵ kutatásainak hála rendelkezünk némi ismeretanyaggal az intézményről, ugyanakkor a munka még messze nem tekinthető lezártnak. A felsorolt kutatók egyrészt mindannyian más irányú kutatási eredményeik bemutatásakor emlékeztek meg a cirkálásról, csupán érintőleges jelleggel, s ezért egy célzottan a cirkálást bemutató szakmunka hiányában az eddigi ismereteink meglehetősen rendszertelenek, sokszor töredékesek, és az ellentmondásoktól sem mentesek. Ezenkívül a jogtudomány szakirodalmában a cirkálás intézményével még ennél is felületesebben, csupán egy-egy bekezdés erejéig foglalkoznak a szerzők, akkor is inkább csak a Magyar Királyság jogszabályaira támaszkodva.

Rácz Balázs Viktor (1996), PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, tudományos segédmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, rrv9601@gmail.com.

Jelen tanulmány megjelenése az NKFIH 139281 azonosítószámú projekt keretében valósult meg.

¹ Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I–VI. Ds 1900–1903. I. (A továbbiakban: *Szolnok-Doboka*) 330–469.

² Angyal Pál–Degré Alajos: *A XVI.–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata*. Bp. 1943. (Angyal Szeminárium Kiadványai 43., a továbbiakban Angyal–Degré: *Erdélyi büntetőjog*) 22–23; Degré Alajos: *Az erdélyi büntetőjog történetéhez*. Jogtudományi Közlöny XXXV(1980). 10. sz. (A továbbiakban Degré: *Az erdélyi büntetőjog*) 988, 990.

³ Kiss András: *A vármegyei filiális szék keletkezéséről*. = Uő.: *Források és értelmezések*. Buk. 1994. (a továbbiakban Kiss: *A vármegyei*) 65–66; Uő. (szerk.): *Boszorkányok, kuruzlók, szalmakoszorús paráznák*. Buk. 1998. (a továbbiakban Kiss: *Boszorkányok*) 155, 333; Uő.: *A tolvajkiáltás közbiztonsági szerepe az erdélyi joggyakorlatban, különös tekintettel Aranyosszékre*. = Uő.: *Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely 2003. (Erdély Emlékezete, a továbbiakban Kiss: *A tolvajkiáltás*) 98–99; Uő.: *Az erdélyi vallásszabadság Aranyosszék mindennapjaiban a 17. század második felében*. Korunk XXIV(2013). 3. sz. 89.

⁴ Pál-Antal Sándor: *Sistemul instituțional al scaunului secuiesc Mureș în perioada principatului autonom al Transilvaniei*. Mediaevalia Transilvanica III(1999). 1–2. sz. (A továbbiakban Pál-Antal: *Sistemul instituțional*) 114–115; Uő.: *Marosszék önkormányzata a XVII. században*. = *Vármegyek és szabad kerületek*. I–II. Szerk. Radics Kálmán. Debrecen 2001. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 27., a továbbiakban Pál-Antal: *Marosszék*) 278–279; Uő.: *Széky önkormányzat-történet*. Marosvásárhely 2002. (Erdély Emlékezete, a továbbiakban Pál-Antal: *Széky önkormányzat*) 76–77, 97–99; Uő.: *Maros-széki intézmények és pecsétjeik a XVI. századtól 1867-ig*. Marosvásárhely 2004. (Erdély Emlékezete, a továbbiakban Pál-Antal: *Maros-széki*) 16–17, 23–24.

⁵ Dáné Veronka: *Torda vármegye fejedelemségkori tisztségviselői*. Acta Universitatis Debreceniensis: Series Historica LVI(2004). 42–44, 48; Uő.: „Az öngyásága széki így deliberála”. *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. Debrecen–Kolozsvár 2006. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259., a továbbiakban Dáné: *Torda vármegye*) 32–33, 73–75; Uő.: „Minden birodalmak... törvénnyel is oltalmaztatnak”. *Az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése*. Korunk XXIV(2013). 3. sz. 51–52.

Tanulmányomban ezért mindenekelőtt kísérletet teszek a cirkálással kapcsolatos jelenlegi tudásunk összefoglalására, valamint annak a jogtudomány és a történettudomány szempontrendszerét és módszertanát egyaránt figyelembe vevő rendszerezésére, majd a már korábban ismert, illetve az újonnan feltárt források segítségével igyekszem feloldani a szakirodalomban tapasztalható ellentmondásokat, valamint természetesen új adatokkal gazdagítani az eddigi képet. Fontos megjegyezni, hogy jelen kutatómunka fókuszában az erdélyi és a partiumi vármegyék állnak, s a Magyar Királyságban és a székely székekben alkalmazott joggyakorlatra azok sok tekintetben jelentősen eltérő vonásai miatt csak kitekintést teszek. Nem képezi továbbá e tanulmány tárgyát a cirkálás kialakulásának feltárása sem, amellyel kapcsolatban több kutató utalt ugyan a középkori eredetre,⁶ e hipotézis okleveles adatokkal való alátámasztása mindaddig váratott magára. E feladatot egy másik tanulmányomban végeztem el.⁷ Végül előre kell bocsátanom, hogy a több jelentéstartalommal is rendelkező cirkálás kifejezés alatt jelen tanulmány keretei között kifejezetten a bűnelkövetők felelősségre vonására szolgáló eljárást értem.⁸

A cirkálási eljárás

A cirkálási eljárás alapvető kereteinek meghatározása nem képezi különösebb vita tárgyát a szakirodalomban, hiszen számos törvénycikk és több részletes instrukció is fennmaradt ezzel kapcsolatban. Az eljárás azonban a 16–17. században számtalan változáson ment át, és a felhasználható források köre sem szűkül le a törvényszövegekre, s így a szakirodalomban is többféle értelmezési lehetőség merült fel az eljárás 17. századi módjáról, szerepéről, és különösen az igazságszolgáltatás más szerveihez való viszonyáról, s ezek az értelmezések visszahatnak a cirkálás mibenlétének, definiálásának problematikájára is.

Ami magát az eljárást illeti, a cirkálás elvégzésére a vármegyék eleinte az erre vonatkozó folyamatos törvényi utasítások alapján, illetve a szokásjog szerint, később pedig meghatározott időközönként küldték ki a cirkálásra kijelölt változó számú tisztségviselőt és esküdtet a közgyűlés felhatalmazásával,⁹ akiknek ki kellett nyomozniuk a bűnelkövetőket,¹⁰ a lakosok által kiadott (*extradatus*) latrok neveit pedig egy *regestrumba* kellett foglalnia a jegyzőnek.¹¹

⁶ Szolnok-Doboka 309; Kiss: *A vármegyei* 65; Kiss: *Boszorkányok* 185; Kiss: *A tolvajkiáltás* 98–99; Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 122.

⁷ Rácz Balázs Viktor: *A cirkálás késő középkori előzményei. = Micae Mediaevales. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* I–XI. Szerk. Kádár Zsófia et al. Bp. 2011–2022. XI. [Megjelenés alatt.]

⁸ A cirkálás jelenthet egyrészt bármiféle vizsgálatot vagy ellenőrzést, amelynek célja lehet konkrét személyek kilétének kiderítése és megtalálásuk, valamely szabály betartásának ellenőrzése, rendellenes helyzet kivizsgálása és megszüntetése, vagy valamilyen összeírás elkészítése is. Ugyanakkor a cirkálás jelenthet örökösödést, örjáratozást, strázsálást is, elsősorban katonai környezetben, de a városok és falvak őrzésére vonatkozóan is. A cirkálás változó jelentéstartalmaival kapcsolatban lásd: Szabó T. Attila et al. (szerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár.* I–XIV. Buk.–Kvár–Bp. 1975–2014. I. 1199–1200; *Erdélyi országgyűlési emlékek.* I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1876–1898. (Monumenta Hungariae Historica III. Monumenta Comitatus Regni Transylvaniae I–XXI., a továbbiakban EOE) X. 140; XV. 181, 185; XVII. 157, 250, 329.

⁹ Ami a cirkálásban részt vevő személyeket, valamint a cirkálás időpontját és helyszínét illeti, az eljárással kapcsolatos egyéb kérdésekről szóló fejezetben ezekről részletesebben is szó lesz.

¹⁰ EOE I. 88. (1542. márc. 29.), 186–187. (1543. nov. 29.), 218–220. (1545. ápr. 24.), 394–395. (1551. dec. 31.)

¹¹ EOE I. 391. (1551. dec.:28. tc.), 394. (1551. dec. 31); II. 341–342. (1568. jan. 6–13.)

A nyomozás során a 17. század közepétől már szükség esetén kész kérdőpontok álltak a cirkálók rendelkezésére, amelyek alapján a lakosságot kikérdezték, és amelyek közül kettőt ismerünk is: egyet 1652-ből Aranyosszékből, és egyet az 1691–1701 közötti időszakból.¹² Ilyet azonban nem mindig kaptak, mert – ahogy a Belső-Szolnok vármegyei cirkálóknak szóló 1680. évi utasítás fogalmazott – „ő kegyelmek jól tudják”, hogy milyen kérdéseket kell feltenniük a lakosságnak, tehát milyen bűncselekmények elkövetői után kell nyomozniuk.¹³

Az ítéletet maguk a cirkálók hozták, amelyet több adat is alátámaszt. Egyrészt a két feltehető, cirkálóknak szóló utasítás, az 1641. évi Fehér vármegyei és a már említett 1680. évi Belső-Szolnok vármegyei utasítások több helyen is utalnak arra, hogy a cirkálók miképpen büntessék az egyes cselekmények elkövetőit.¹⁴ De ugyanez elmondható a 16. századi praxisról is, hiszen akkor a halálra ítélt latrok nevét az eljárást vezető ispánnak kellett cédulákon tudatnia a földesurakkal, és felhívni őket jobbagyaik megbüntetésére. Ha ezt elmulasztották volna a földesurak, akkor az ispánok hajtották végre az ítéletet a proskribáltak (levelesítettnek) tekintett gonosztevőkön. Az előbbi esetben a jobbagy javai a földesurat illették, ha azonban az ispánra hárult a végrehajtás, akkor a felakasztott lator javai – a családjának járó rész kivételével – az ispáné lettek. Ha a latornak nem volt családja, akkor az ispán a földesúrral osztozott a vagyonon.¹⁵ Egy 1568-as törvény ezzel szemben úgy rendelkezett, hogy a cirkáláson kiadott gonosztevők neveit egy külön erre a célra hirdetett széken tudassák titokban a földesurakkal, akik a büntetés végrehajtására 30 napot kaptak, aminek az eltelte után a büntetést az ispánok hajthatták végre.¹⁶ Bár Dáné Veronka a rendelkezést kiemelkedő jelentőségű újításnak tekinti, amely a rögtönítélő bíróság helyett egy vármegyei széket állított fel,¹⁷ véleményem szerint ez csupán egyedi intézkedés volt, s ezen a téren utóbb is a korábbi eljárás érvényesült (legalábbis egy ideig), amelynek során az ispánok cédulákon tudatták a földesurakkal a kiadott latrok neveit. Erre utal egyrészt az, hogy már 1569-ben törvény írta elő a korábbi, Fráter György idejében hozott artikulusz alkalmazását,¹⁸ másrészt az 1577. ápr.:11. tc. Bihar vármegyének a cirkálás helyszíne szempontjából speciális eljárását ismertetve arra is kitért, hogy a gonosztevők neveit cédulákon kell a földesurak tudomására hozni.¹⁹ A földesúr ugyanakkor nem volt köteles a kiadott jobbagyait megbüntetni, hiszen úgy is dönthetett, hogy kiáll mellettük, s ebben az esetben az ügy a *sedria* elé kerülhetett. Ennek alátámasztására nem csupán törvénycikk,²⁰ hanem egy 1619. évi Közép-Szolnok vármegyei eset is idézhető.²¹ Ezenkívül, ha a földesúr a

¹² Idézi őket: Pál-Antal: *Székey ön kormányzat* 98–99; Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. I–II. Ford. Szabó György. Buk.–Kvár 1999. I. (A továbbiakban Benkő: *Transsilvania*) 572–577.

¹³ *Belső-Szolnokmegyei cirkáló bírák utasítása*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle V(1898) (a továbbiakban MGtSz V.) 468. (20. pont)

¹⁴ EOE X. 305. (6. pont); MGtSz V. 468. (16. és 18. pont)

¹⁵ EOE I. 88. (1542. márc. 29.), 186–187. (1543. nov. 29.), 222–223. (1545. okt.:1. tc.), 225. (1545. nov. 1.); II. 106. (1558. szept. 29.–okt. 4.); III. 135–136. (1578. ápr.–máj.:27. tc.), 154. (1580. nov.:5. tc.)

¹⁶ EOE II. 342. (1568. jan. 6–13.)

¹⁷ Dáné: *Torda vármegye* 32.

¹⁸ EOE II. 363–365. (1569. jún. 24.–30.)

¹⁹ EOE III. 119. (1577. ápr.:11. tc.)

²⁰ EOE III. 140. (1578. okt.:7. tc.)

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), X 4556 Másolatok gyűjteménye, Szilágy megye levéltára, Közép-Szolnok megye levéltára, Közgyűlési jegyzőkönyvek 138. doboz (a továbbiakban X 4556 KSzvmJkv) No. 6–8.

jobbágya által megkárosított féllel kiegyezett, az a jobbágy felmentéséhez vezetett, ahogy azt Torda vármegyei példákön láthatjuk 1609-ben²² és 1620-ban.²³ Ezek egyértelműen arra utalnak, hogy bár a jobbágyoknak a cirkálók ítéletével szemben fellebbezési lehetőségük alapvetően nem volt, valamiféle jogorvoslat mégis a rendelkezésükre állt. Sőt, bizonyos keretek között kegyelmet is kaphattak, amelynek lehetőségeit nem csupán a törvények szabályozták részletesen,²⁴ hanem a mindennapi joggyakorlatból is több olyan esetet ismerünk – a kegyelmezést érintő korlátozások ellenére –, amikor kifejezetten a cirkálás során kiadott a bűnelkövető kapott kegyelmet.²⁵ Kitekintésként megjegyzendő, hogy Székelyföldön a cirkálók feladata túlmutatott a bűnelkövetők felelősségre vonásán, ott ugyanis nem csak büntetőügyekben ítéleztek, ennek bővebb kifejtésére azonban majd a cirkálók joghatóságáról szóló fejezetben kerül sor.

A cirkálás fogalmának meghatározása

Ezen a ponton – a cirkálás menetének behatóbb ismeretében – fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy egyáltalán mi a cirkálás, hogyan lehet azt definiálni? A különböző szakmunkákban meglehetősen változatos meghatározásokkal találkozunk. Pokoly József a büntető igazságszolgáltatás eszközének, a rendészet és a büntető igazságszolgáltatás egybeolvasztásának nevezi,²⁶ Angyal Pál és Degré Alajos szerint ez a cégéres bűncselekmények üldözésére szolgáló eljárás,²⁷ Imreh István a vétkeket és bűnöket számba vevő időnkénti vizsgálatként írja le,²⁸ Kiss András szervezett bűnildőzésnek titulálja,²⁹ Pál-Antal Sándor pedig a bűnözés megfékezését célzó mozgó törvényszékként beszél róla.³⁰ Tőlük némileg eltérően határozza meg a cirkálást a Magyar Királyság viszonyait alapul vevő Eckhart Ferenc, aki az alispáni büntetőhatalom rendkívüli megnyilvánulásának tekinti azt, csakúgy mint az ő nyomdokain haladó Meznerics Iván, Parádi József, Béli Gábor és Tóth J. Zoltán is.³¹ Rendszeresen visz-

²² *Torda vármegye jegyzőkönyvei*. I–II. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Dáné Veronka. Kvár 2009–2014. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1–2.) (a továbbiakban TvmJkv) I. 71.

²³ TvmJkv I. 153.

²⁴ EOE I. 394–395. (1551. dec. 31.), 505. (1554. jan. 25.); II. 219. (1563. jún. 6–13.), 349. (1568. máj.:10. tc.), 500–501. (1571. nov.–dec.:17–19. tc.) 555. (1574. dec.:6. tc.); III. 134. (1578. ápr.–máj.:19. tc.); VI. 419–420. (1614. febr.–márc.:21. tc.); VII. 183. (1614. szept.–okt.:11.), 285. (1615. szept.–okt.:28. tc.); *Approbatæ constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*. Claudiopoli 1696. (a továbbiakban AC) 140. (III. rész 47. cím 1. cikk)

²⁵ TvmJkv I. 75–76. (1609); II. 136–137. (1672)

²⁶ *Szolnok-Doboka* 309, 351.

²⁷ Angyal–Degré: *Erdélyi büntetőjog* 22.

²⁸ Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Buk. 1983. 111.

²⁹ Kiss: *A vármegyei* 65.

³⁰ Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 76.

³¹ Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Bp. 2000. (A továbbiakban Eckhart: *Magyar jogtörténet*) 262; Meznerics Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás története a 16–19. században*. Bp. 1933. (Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából 1.) 23–24; Parádi József: *A magyar rendvédelem története*. Bp. 1996. (A továbbiakban Parádi: *A magyar rendvédelem*) 35; Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Pécs 2014. (a továbbiakban Béli: *Magyar jogtörténet*) 160; Tóth J. Zoltán: *A rögtönbíráskodás története Magyarországon a XIX–XX. században*. Iustum Aequum Salutare XIII(2017). 4. sz. (A továbbiakban Tóth J.: *A rögtönbíráskodás*) 144.

szatérő eleme továbbá e definícióknak az is, hogy egyfajta rögtönítelő, statáriális jellegű bíróságként hivatkoznak rá.³²

A megfelelő definíció megalkotásának első lépéseként a modern jogtudomány fogalomkészletének lehetőség szerinti alkalmazását tartom szükségesnek. Erre azért van szükség, mert egységes fogalmi keretek nélkül a jogtudomány és a történettudomány szakirodalmának megállapításai egyszerűen nem lehetnének közös nevezőre hozhatók, jogi jelenségről lévén szó pedig, e célra leginkább a modern jogtudomány fogalomtára felel meg. A szakirodalomban feltűnő „vizsgálat”, „nyomozás”, „törvényszék”, „rögtönítelő bíróság”, stb. kifejezések – illetve természetesen a források is – arra utalnak, hogy valamiféle büntetőeljáráshoz kapcsolódó fogalommal van dolgunk, de ezt a kifejezést a szakirodalom a cirkálással kapcsolatban mégis kerülni látszik. A büntetőeljárást, vagyis a büntetőjogi felelősségre vonás rendszerét a modern jogtudomány – leegyszerűsítve – két fő szakaszra osztja: a nyomozási szakaszra (amelynek része a felderítés, a vizsgálat és a vádemelés) és a bírósági eljárásra (amelynek része a bizonyítás, az ítélethozatal és a jogorvoslatok).³³ A kérdés az, hogy a cirkálás eljárása átfogja-e mindkét fő szakaszt (természetesen a kora újkori viszonyokból logikusan következő eltérésekkel), s definiálhatjuk-e azt büntetőeljárásként, vagy esetleg csak a nyomozási vagy csak a bíróság előtti szakaszt jelenti-e? E kérdés eldöntése nem csupán dogmatikai jelentőségű, hiszen az egyes szerzők e téren elfoglalt, de talán egyik esetben sem kellően megalapozott álláspontja alapjaiban határozza meg azt, amit ma a teljes erdélyi középszintű büntető igazságszolgáltatásról gondolunk.

Kiss András és Dáné Veronka véleménye szerint a 16. században még rögtönítelő bíróságként funkcionáló – tehát rendkívüli bíróságként a teljes büntetőeljárást átfogó – cirkálás a 17. században veszített jelentőségéből, és fokozatosan átadta a helyét a rendes törvényszéki eljárásnak, mígnem az 1670-es évekre a filiális szék kialakulásával gyakorlatilag annak előkészítő eljárásává, tulajdonképpen nyomozati szakaszává vált.³⁴ Elméletük alátámasztásakor hivatkoznak arra, hogy a 17. században a vármegyei törvényszék előtt fokozatosan megnőtt az olyan büntetőügyek száma, amelyekben a vádlott jobbágystátuszú volt,³⁵ továbbá, hogy Torda vármegyében már 1609-ben törvényszéket hívtak össze, kifejezetten a cirkáláson kiadott latrok ügyeinek tárgyalására,³⁶ ugyanígy Tordában 1656-ban és 1669-ben a „főbíró széke” ítélkezett egy-egy gonosztevő ügyében,³⁷ Belső-Szolnok vármegyében pedig a tisztek által celebrált oktavális törvényszéket állítottak fel ugyanerre a célra,³⁸ s az 1672-ben Torda vármegyében létrehozott filiális szék is kifejezetten büntetőügyeket tárgyalt.³⁹

Véleményem szerint ezen adatok egyike sem alkalmas az elmélet bizonyítására, s maga az az elgondolás, amely a cirkálásnak a rögtönítelő bíróságból a büntetőeljárás nyomozati szakaszává

³² Szolnok–Doboka 421–422; Angyal–Degré: *Erdélyi büntetőjog* 23; Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Bp. 1961. (Levéltári Szakmai Továbbképzés. Felsőfok 13., a továbbiakban Bónis–Degré–Varga: *A magyar bírósági szervezet*) 63, 131; Kiss: *A vármegyei 66*; Pál–Antal: *Székelv önkormányzat* 98; Dáné: *Torda vármegye* 32; Tóth J.: *A rögtönbíráskodás* 144; Mezey Barna: *Adalékok a büntetőbíráskodás 18. századi változásaihoz*. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica LXXXI(2018). 681.

³³ Fantoly Zsanett–Budaházi Árpád: *Büntető eljárásjogi ismeretek*. I–II. Bp. 2019. I. 16–17.

³⁴ Kiss: *A vármegyei 66*, 68; Dáné: *Torda vármegye* 74–75, 84.

³⁵ Kiss: *A vármegyei 66*; Dáné: *Torda vármegye* 83.

³⁶ Kiss: *A vármegyei 66*; Dáné: *Torda vármegye* 33, 74.

³⁷ Dáné: *Torda vármegye* 83.

³⁸ Uo. 33.

³⁹ Kiss: *A vármegyei 68*; Dáné: *Torda vármegye* 75, 84.

válását tételezi fel, abból az anakronisztikus megközelítésből fakad, amely bár nem feltétlenül tudatosan, de mégis áthatja a jogtörténetírás szemléletmódját.⁴⁰ Nevezetesen abból, hogy a büntetőeljárást napjaink viszonyaihoz hasonlóan egyetlen, töredezettsége ellenére összességében mégis egységes konstrukciót alkotó eljárásrendnek igyekszünk elgondolni, amelyen valami vagy kívül helyezkedik el, s ezért rendkívüli jellegű (mint a rögtönítélő bíraskodás), vagy pedig a része (mint a nyomozás). Úgy vélem azonban, hogy a cirkálás eklatáns példája annak, hogy miért szorul ez a felfogás revízióra, ezt pedig a következőkben Kiss és Dáné elméletének felülvizsgálatán keresztül kívánom érzékeltetni.

Az 1609. évi törvényszéken bár valóban tárgyalták a cirkáláson kiadott latrok ügyeit, de egyáltalán nem kizárólagos jelleggel, hanem minden más szokásos ügy (például ügyvédvallások megtétele, nemeslevelek kihirdetése, porták összeírásának adószedés céljából történő elrendelése, országgyűlési követek megválasztása stb.) mellett.⁴¹ Összesen tizenhat, a cirkáláson kiadott lator esete került ekkor a törvényszék elé, amelyek közül kettő a földesúr beavatkozása miatt, kettő azért, mert nemes státuszúak voltak, egy azért, mert nem találták meg, és elrendelték az üldözését, két bigámista, akik közül az egyik bizonyította, hogy elvált a korábbi feleségétől, a másik pedig a következő törvényszékig kapott erre haladékat, egy gyilkosságért kiadott személy, aki hetedmagával kimentette magát a vád alól, illetve további nyolc személy, akik kegyelmet kaptak.⁴² Ez a törvényszék tehát az ügyek kis számára tekintettel vélhetően nem tárgyalt a cirkálás során felmerülő minden ügyet, és amelyeket igen, azok közül is öt esetben, valamint a kegyelmet nyert nyolc lator ügyében teljesen indokolt volt a törvényszék előtti eljárás. A bigámisták és a gyilkossággal vádolt, de magát kimentő személy esetében eddigi ismereteink alapján nem határozható meg egészen pontosan a törvényszéki tárgyalás indoka, de elképzelhető, hogy ezekben az esetekben is a földesúr beavatkozására került sor. Emellett az is lehetséges, hogy mivel a fővesztéssel szankcionálandó bűncselekmények esetén nem adhatott kegyelmet,⁴³ az ispán ezáltal kívánta biztosítani a számukra, hogy a törvényszéken bizonyíthassák ártatlanságukat. Végül az sem zárható ki, hogy a cirkálók a kellő számú vallomás hiánya miatt nem tudtak ítéletet hozni, a „gyanús”-nak minősülő személyt pedig a törvényeknek megfelelően a vármegye törvényszéke elé állították.⁴⁴

Ami a Torda vármegyében említett „főbíró széke” által elítélt gonosztevőket illeti, esetükben semmi nem utal arra, hogy őket a cirkálás során adták volna ki, ugyanakkor az a tény, hogy ezt a két esetet a szakirodalom a cirkálással hozza összefüggésbe, ráirányítja a figyelmet egy alapvető és visszatérő látásmódbeli tévedésére az eddigi kutatásnak. Bár a szakirodalom láthatóan így tekint rá, rendkívül fontos hangsúlyozni, hogy a cirkálás egyáltalán nem az egyetlen eszköz volt a

⁴⁰ Mi sem mutatja ezt jobban, mint a jogtörténeti szintézisek, amelyek mindig egységes rendszerként kezelik a büntetőeljárást, s bár a bírósági rendszer (úriszékek, szabad királyi városok bíróságai, vármegyei törvényszék, királyi tábla, stb.) hatáskörök és illetékességi körök mentén való rendkívül fragmentált voltát elismerik, annak a lehetősége eddig fel sem merült, hogy több párhuzamos rendes büntetőeljárásként tekintsenek a kora újkori büntető igazságszolgáltatásra, amelyben az egyes büntetőeljárás formák, illetve az azokat gyakorlók hatásköre és illetékességi köre átfedésben van egymással, és joghatóságuk gyakran ugyanarra a területre és személyi körre terjed ki ugyanazokban az ügytípusokban. Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Bp. 2007. 422–441; Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Bp. 2014. 565–576; Béli: *Magyar jogtörténet* 185–191.

⁴¹ TvmJkv I. 70–76.

⁴² Uo.

⁴³ AC 140. (III. rész 47. cím 1. cikk)

⁴⁴ EOE VIII. 129–130. (1623. ápr.–máj.:11. tc.)

vármegyék kezében a bűnelkövetők felelősségre vonásában. A büntetőeljárásról alkotott fentebb említett képünk mellett ez a másik hibás axióma tükröződik egyébként abban is, hogy a szakirodalom a vármegyei törvényszék által tárgyalt büntetőügyek számának növekedésében vagy a filiális szék felállításában a cirkálás átalakulását látja. A cirkálás, ahogy az előzőekben bemutatásra került, a 17. században rendes körülmények között szabályos időközönként végrehajtott, megtervezett, gyakran több vármegye által összehangolt eljárás volt, olyan kötöttségekkel, mint a *regestrum* vezetése, illetve esküdtek kijelölése az egyes alkalmakra. Központi szerepe volt ugyan a közrend biztosításában, ugyanakkor messze nem ez volt a büntetőeljárásnak vagy egyáltalán a gonosztevők utáni nyomozásnak és azok elfogásának az egyetlen módja. Bethlen Miklós fel is szólalt az 1701. évi országos szinten elrendelt és szerinte a lakosságra indokolatlanul súlyos terhet róó cirkálás ellen, „hiszen másként is büntethetni a bűnt”.⁴⁵ Ezt az állítását a 16–17. századi források is bőségesen alátámasztják, 1615-ben például Küküllő vármegye statútuma szerint az alispánok és szolgabírók bárhol elfoghatják a gyanús személyeket, majd ha bebizonyosodik a bűnösségük, annak megfelelően büntethetik őket.⁴⁶ Gondolhatunk ugyanakkor a szászok 1651. évi panaszára is, amelyben azt sérelmezték, hogy a Fehér vármegyei birtokaikon az ispánok a cirkáláson kívül is gyakorolták a büntetőhatalmat kiváltságaik ellenére.⁴⁷ Talán még ennél is jobb példa az 1659. máj.–jún.: 5. tc., amely szerint, bár a zavaros állapotok miatt nem alkalmas az időpont cirkálás szervezésére, de „a vármegyék és székek tisztjei kergessék a latrokat mennél szorgalmasabban, büntessék is érdemek szerint”, illetve a falvakban is fogják el az általuk ismert latrokat, és adják a vármegyei tisztek kezébe.⁴⁸ Az *Approbatæ Constitutiones* két cikke is említhető, amelyek egyrészt *expressis verbis* lehetővé teszik a tiszteknek, hogy a „generális cirkáláson kívül is” elfoghassák és büntethessék a gonosztevőket, illetve arra utasítják a falvak lakóit, hogy a cirkálások közötti időszakokban is fogják el a gyanús személyeket, és büntetés terhe alatt adják őket a tisztek kezébe.⁴⁹ Az állítást továbbá több, a vármegyei jegyzőkönyvekből vett példával is alátámaszthatjuk. 1642-ben például a Közép-Szolnok vármegyei Mindszenten három lator támadt egy Marián János nevű személyre, aki az éppen arra járó szolgabírótól kért segítséget, hogy „tiszte szerint” fogja meg vagy fogassa meg a latrokat. A szolgabíró ezután nem volt rest a gonosztevőket üldözni, akiket a haranglábnál talált meg. Itt a szolgabíró egy akciófilmbe illő jelenet során leugrott a lováról, és egyik kezével a lovát tartva, a másikkal megragadta a harangkötelet, és – a latroktól elszenvedett ütlegetések közepette – félreverte a harangot, ezzel tudatva a faluval a latrok jelenlétét, és egyszersmind felszólítva őket a latrok elfogásában való közreműködésre.⁵⁰ 1654-ben pedig, két hónappal a cirkálás elrendelését megelőzően, Nápolyi György özvegye, Kun Kata panaszt emelt Belső-Szolnok vármegye előtt amiatt, hogy hiába hívta a tiszteket bizonyos latrok elfogására, azok vonakodtak ezt megtenni, holott ez lenne a feladatuk.⁵¹

⁴⁵ Bethlen Miklós önéletírása. I–II. S. a. r. V. Windisch Éva. H. n. 1955. (Magyar Századok) II. 77.

⁴⁶ *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. I–V. Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Bp. 1885–1904. (a továbbiakban CS) I. 278.

⁴⁷ EOE XIII. 395–398, 406–407.

⁴⁸ EOE XII. 296. (1659. máj.–jún.: 5. tc.)

⁴⁹ AC 142–143. (III. rész 47. cím 3–4. cikk)

⁵⁰ MNL OL, X 4556 KSzvmJkv No. 358.

⁵¹ MNL OL, X 4567 Másolatok gyűjteménye, Szolnok-Doboka megye levéltára, Belső-Szolnok megye levéltára, Jegyzőkönyvek 921. doboz (a továbbiakban X 4567 BSzvmJkv) No. 268.

A vármegyei büntető igazságszolgáltatás működése tehát láthatóan a 17. században folyamatos volt a cirkálások között is, és egyáltalán nem korlátozódott csak erre az eljárásra, amely véleményem szerint sokkal inkább arra volt hivatott, hogy egyrészt időről időre garantálja a büntető igazságszolgáltatás működését, ha a tisztek a cirkálások között az ilyen irányú feladatokat elhanyagolnák, illetve egy lehetséges eszköz volt a vármegye kezében a közbiztonság helyreállítására arra az esetre, ha az túlságosan megromlana. A Dáné Veronka által említett „főbíró székén” tehát minden bizonnyal a cirkálások közötti időben elfogott bűnelkövetők ügyében mondtak ítéletet. Ezt látszik megerősíteni egyébiránt az a tény is, hogy ezekben az években nagy valószínűséggel valóban nem volt cirkálás Torda vármegyében, hiszen 1656 előtt 1653-ban és 1654-ben is sor került cirkálásra (ezt egészen biztosan tudjuk, mert ismerjük az ezeket elrendelő határozatokat),⁵² s így bár nem lehetetlen, de kevésbé valószínű, hogy 1656-ban máris cirkálást tartottak volna. Az 1669. év esetében pedig azért valószínűsíthető, hogy nem volt cirkálás, mert 1668 márciusából és 1670 júniusából ismerünk egy-egy ügyet, amelyeken bizonyos falvakat azért büntetett meg a vármegyei törvényszék, mert a cirkáláskor nem adták ki a latrokat,⁵³ tehát a cirkálás sokkal inkább ebben a két évben lehetett. Ezt támogató érv az is, hogy 1672-ből, 1675-ből és 1677-ből is ismerünk Torda vármegyei cirkálásra utaló adatot,⁵⁴ tehát láthatóan ezekben az években a cirkálás gyakorisága Torda vármegyében beállt az *Approbatae Constitutiones* szerint is kívánatosnak tekintett, nagyjából hároméves (itt két és fél-hároméves) időintervallumokra.

Belső-Szolnok vármegye vonatkozásában az 1652-ben említett oktavális szék – amelyre egyébként ezen az egyetlen vármegyei jegyzőkönyvi említésen⁵⁵ kívül semmilyen más utalást nem ismerünk – szintén ezt a feladatot láthatta el, tehát a cirkálások közötti büntető igazságszolgáltatásban lehetett szerepe (de akár teljesen más ügyeket is tárgyalhatott, hiszen valójában semmit sem tudunk róla). Egyébiránt azért sem lehetséges, hogy Belső-Szolnok vármegyében ez az oktavális szék a cirkálás során felderített ügyekben látta volna el az ítélezést, mert ugyanezen vármegye cirkálóinak 1680-ban kelt utasítása egyértelművé teszi, hogy a büntetések kiszabása a cirkálók feladata volt.⁵⁶

A filiális székek kapcsolatban ezek után már adja magát a következtetés, hogy a cirkálás, amely egy szabályszerűen háromévente ismétlődő eljárás volt, egyszerűen nem szolgálhatott a vármegye leggyakrabban, sokszor hetente, de legalább havonta kétszer-háromszor ülésező⁵⁷ törvényszékének előkészítő eljárásaként, főleg azt is figyelembe véve nem, hogy a gonosztevők kézre kerítésének számos más módja is volt. A filiális széket tehát véleményem szerint sokkal inkább a cirkálások közötti időszakokban elfogott bűnelkövetők feletti rendszeres és testületi jellegű ítélezés iránti igény hívhatta életre, amely a vármegyei tisztségviselők rendszertelen, alkalmilag gyakorolt és kevésbé transzparens jogszolgáltatását váltotta fel.

Összességében tehát a cirkálás kifejezetten csak nyomozásként, vizsgálatként, előkészítő eljárásként való definiálása láthatóan nem állja meg a helyét, hiszen az eljárás az ítélelhozatalt is magában foglalta. Ugyanakkor nem fogadható el a cirkálás kifejezetten bírósággént vagy törvényszékként való meghatározása sem, ugyanis a nyomozási szakasz a cirkálásnak szintén

⁵² TvmJkv I. 715, 775.

⁵³ TvmJkv II. 60, 109.

⁵⁴ Uo. 136, 186, 232.

⁵⁵ MNL OL, X 4567 BSzvmJkv No. 253.

⁵⁶ MGtSz V. 468. (16. és 18. pont)

⁵⁷ Dáné: *Torda vármegye* 95.

minden esetben a részét képezte. Mivel tehát láthatóan a cirkálás a büntetőeljárás mindkét említett fő szakaszát (a nyomozást és a bírósági szakaszt) is átfogta, ezért arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a cirkálás a szó legteljesebb értelmében büntetőeljárás volt, mégpedig annak egyik lehetséges rendes formája. Ami a cirkálás rögtönítélő bíróságként (tehát rendkívüli büntetőeljárásként) történő értelmezését illeti, ennek az értelmezési lehetőségnek a részletes cáfolata szétfeszítené e tanulmány kereteit, ezért erre majd egy külön szakmunkában vállalkozom. E helyen csak annyit jegyeznek meg röviden, hogy a statáriális eljárás fogalmi elemei közül a cirkálás az eljárás gyorsaságát kivéve egyiknek sem felel meg (hiszen a rendes anyagi jogi szabályoknak megfelelő, differenciált szankciórendszer szerint ítéleztek rajta, nem *extra ordinem* állapotban alkalmazták, és így tovább).

Két további kiegészítésre azonban a teljesség igénye érdekében szükség van. Egyrészt a modern fogalmaink szerinti rendes büntetőeljárásnak része a jogorvoslat lehetősége is. Igaz, hogy a cirkálás esetében erre csak korlátozottan, és akkor is az eljárás keretei közül egy másik büntetőeljárási formába átlépve (a vármegyei törvényszék előtt) volt lehetőség, ez azonban a büntető igazságszolgáltatás olyan modelljében, ahol a büntetőeljárás nem egy egységes, zárt rendszer, és amelyben a fellebbezési lehetőséget nem egy többszintű bírósági struktúra biztosítja, hanem több párhuzamos büntetőeljárás létezik, teljesen érthető, és véleményem szerint nem mond ellent annak a kijelentésnek, hogy a cirkálás átfogta a büntetőeljárás bírósági szakaszát is. A kora újkori büntetőeljárás ezen formájának végül lényegi sajátossága volt az is, hogy szorosan kapcsolódott hozzá a napjainkban a büntető anyagi jog és a büntető eljárásjog mellett külön jogágként kezelt büntetés-végrehajtás is, hiszen az ítéletet a cirkálók hajtották végre, a kiszabott bírságokból, illetve a halálra ítélt jobbágyság javaiból pedig ők maguk is részesültek.

A cirkálás joghatósága

A cirkálás mint intézmény joghatóságával kapcsolatban három kérdést szükséges tárgyalni: először is azt, hogy mi volt a joghatóság tárgya, majd azt, hogy ez milyen földrajzi területre terjedt ki, végül pedig azt, hogy mely személyekre vonatkozott ez a joghatóság.

Az eddig kifejtettek fényében egyáltalán nem meglepő az az állítás, hogy az intézmény joghatóságának tárgya alapvetően – az erdélyi és partiumi vármegyékben viszont kizárólagosan – a büntető igazságszolgáltatás, célja pedig mindenekelőtt a bűnelkövetők kilétének kinyomozása, azok felkutatása és végül felelősségre vonása volt. Ezen a ponton az egyik lényegi probléma az, hogy meg tudjuk-e határozni, hogy konkrétan milyen bűncselekmények elkövetőire kell itt gondolnunk, hiszen a jogszabályok nem tartalmazzák ezek taxatív listáját, csupán példálózó jellegű felsorolást nyújtanak. A forrásokban átfogóan ún. cégéres gonosztevőkként vagy latrokként megjelenő nyilvános bűnelkövetők (*publici malefactores*) közé sorolhatóak az országgyűlésen hozott törvények alapján különösen a következő személyek: gyilkosok (*homicidae*), tolvajok vagy másnéven orvok (*fures*), rablók (*praedones*), gyújtogatók vagy másnéven égetők, illetve gyújtogatással fenyegetők (*combustores* vagy *incendiarii*), hamispénz-verők és -használók vagy másnéven álpénzverők és álpénzzel kereskedők (*falsarum monetarum cutores*), házasságtörők és paráznák (*adulteri*), bigámisták (*duas uxores habentes*), méregkeverők és étetők (*veneficae*), boszorkányok, bűbajosok, nézők és

jövendőmondók (*phitonissae* vagy *incantatores*).⁵⁸ A tettesek mellett – ideértve a társtetteseket, azaz a *complexeket*, illetve a közvetett tettet is, azaz például az olyan nemest, aki jobbágya útján követi el a bűncselekményt – már a 16. századtól a részesek felelősségre vonására is irányult a cirkálás, különösen a latrok rejtegetői és oltalmazói (*fautores*) esetében.⁵⁹

Bár a törvények csak általánosságban utalnak az ezekhez hasonló cselekmények üldözésének szükségességére, amely rendelkezés tartalommal való kitöltését a szakirodalom az ítélkező bíró autonómiájának tekintette,⁶⁰ a 17. századból fennmaradt, korábban említett kérdőpontok mégis azt mutatják, hogy a vizsgálatot végzők (legalábbis a század második felében már biztosan) egészen konkrét listával rendelkeztek a munkájuk elvégzéséhez. Ezek alapján a cirkálóknak olyan cselekmények elkövetőit is fel kellett deríteniük, mint például az orvvadászat, a szitkozódás, a dohányzás vagy az ünnepnap és vasárnapi munkavégzés, de többek között arra is kíváncsiak voltak, hogy a falvak kihirdették-e és végrehajtották-e a verebek elrendelt leölését, párolták-e égetett szeszt, ki nem kelt fel a tolvajkiáltásra és a harangok félreverésére, fogyasztottak-e alkoholt a prédikáció előtt, illetve a jobbágyok közül tartott-e valaki agarat, vagy viselt-e valaki nyestbőr süveget vagy posztóból készült köpenyt.⁶¹ Természetesen e cselekmények közül többnek a büntetendősége korábban fel sem merült, hanem csak az újabb szabályozás miatt kerültek a cirkálók látókörébe: a jobbágyok számára például a nyestbőr süveg és a festett posztó viselését az 1665. febr.: 13. tc. tiltotta meg,⁶² a dohányzást pedig az 1670. dec.: 13. tc.⁶³ Kijelenthető tehát, hogy a cirkálók által feltárandó és szankcionálandó bűncselekmények köre folyamatosan bővült, s mindig azok a cselekmények tartoztak bele, amelyeket egyrészt a jogszabályok felsoroltak, másrészt azok, amelyeknek büntetendőséget ugyan törvény nem írt elő, de a cselekményt az adott szűkebb közösség bűncselekménynek tekintette.

A joghatóság tárgyával kapcsolatban még egy másik kérdéskörre is ki kell térni, nevezetesen arra, hogy bár a cirkálás alapvetően büntetőeljárás volt, Székelyföldön e szerepén túllépett, és nem csupán a büntető igazságszolgáltatás körébe tartozó ügyek kerültek a cirkálók elé. Erre a jelenségre először a kifejezetten székelyföldi és különösen marosszéki viszonyokkal foglalkozó Pál-Antal Sándor hívta fel a figyelmet, aki arra a következtetésre jutott, hogy Marosszéken a többi törvényhatóságtól eltérően a cirkálók birtokügyeken és örökösödési ügyeken kívül minden más kérdésben ítélezhettek (ha a főkirálybíró és a főkapitány is jelen volt, akkor ezekben is).⁶⁴ Bár a megállapítás alapja – vagyis az, hogy a marosszéki viszonyok ilyen szempontból speciálisak voltak – teljesen helytálló, az mégis több pontosításra szorul. Egyrészt a jelenség nem csupán Marosszékét érinti, hanem gyakorlatilag az egész Székelyföldet. Ez már Udvarhelyszék 16. századi törvénykezési jegyzőkönyveiből is kitűnik, amely szerint a cirkálók ítéleztek egy káposztáskert jogellenes bekerítésével, nyílföld vitatott kiosztásával,

⁵⁸ A teljesség igénye nélkül: *Werbőczy István Hármaskönyve*. Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Bp. 1894. (a továbbiakban HK) 297–298, 312. (III. rész 20. és 32. cím); EOE I. 88–89, 186–187, 297, 391, 394–395, 411, 494–495, 543; II. 92, 219, 226, 341–342, 500–502, 555; III. 221–222; VI. 413; VII. 513–516.

⁵⁹ EOE II. 572; V. 139, 503; VI. 179; VII. 515–516; VIII. 116–117.

⁶⁰ Mezey Barna: *A Hármaskönyv büntetőjoga*. Jogtörténeti Szemle (2014–2015). 4–1. sz. 73–74.

⁶¹ Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 98–99; Benkő: *Transsilvania* 572–577.

⁶² EOE XIV. 114–115.

⁶³ EOE XV. 172–173.

⁶⁴ Pál-Antal: *Sistemul instituțional* 115; Pál-Antal: *Marosszék* 279; Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 99; Pál-Antal: *Maros-széki* 24.

és jogellenes károkozással (egy tehenet ért sérüléssel) kapcsolatban is,⁶⁵ amelyek közül egyik sem tartozik a büntető igazságszolgáltatás körébe. Ezeket az eseteket egyébként maga Pál-Antal is idézte,⁶⁶ de a megfelelő következtetést nem vonta le belőlük. Udvarhelyszék mellett továbbá Sepsiszek és Orbaiszek – eddig a történettudomány által csak elvétve használt – cirkálási jegyzőkönyvei is megerősítik ezt az állítást. Ezek arról tanúskodnak, hogy az 1690-es években és az 1700-as évek elején már a cirkálás büntetőeljárásban betöltött szerepe egyenesen háttérbe szorulni látszott a cirkálók elé kerülő egyéb ügyek mellett. Gondolhatunk itt azokra az esetekre, amelyeket ma a szerződésszegéssel okozott károkozás (például vételár meg nem adása, kölcsönszerződés kikötésének megsértése, vagy tartási szerződésből eredő kötelezettségszegés),⁶⁷ illetve a szerződésen kívüli károkozás (tipikusan mezei kártételek)⁶⁸ körébe sorolnánk, de említhetnénk a számos zálogüggyellett kapcsolatos pereskedést⁶⁹ vagy a kiházásitással és a jegyajándék ki nem adásával kapcsolatos kereseteket is.⁷⁰

Ez pedig már át is vezet minket a Pál-Antal megállapításával kapcsolatos másik problémához, nevezetesen ahhoz, hogy a cirkálók minden további nélkül tárgyalhattak és nagy számban tárgyaltak is birtokügyeket (elzálogosított szántóföld zálogösszegének fel nem vétele) és örökösödési ügyeket (jegyajándék ki nem adása). Csupán az az ingatlan nem lehetett a cirkálók előtti peres eljárás tárgya, amely ősi jószágnak számított,⁷¹ amelyet adásvétellel szereztek meg,⁷² vagy amelyet elbirtokoltak.⁷³ Ebből következően a cirkálók az öröklés tárgyát képező ingó dolgokkal (jegyajándékkal) és a birtokost csak ideiglenesen illető földbirtokokkal (zálogba adott földbirtokokkal) kapcsolatos ügyekben teljesen szabályszerű ítéletet hozhattak. Azt azonban fontos ismételten hangsúlyozni, hogy az erdélyi, partiumi vagy magyarországi vármegyékben a cirkálók ilyen feladattal vagy jogkörrel egyáltalán nem rendelkeztek, ez a jelenség – mostani tudásunk szerint – csupán a székely székeket érintette.

A vármegye, illetve szék kijelölt tisztségviselői által végzett cirkálás joghatósága értelemszerűen csak az adott törvényhatóság területére korlátozódott. Ennek megfelelően, ha az üldözött bűnelkövető egy másik törvényhatóság területére menekült, akkor az előbbieket kötelesek voltak értesíteni a másik vármegye ispánját, akinek ezután szintén kötelessége volt az adott gonosztevőt elfogni és felelősségre vonni.⁷⁴ Sokkal izgalmasabb kérdés azonban az, hogy vajon az adott törvényhatóság területén minden településre kiterjedt-e a cirkálók joghatósága, vagy sem (különösen a főurak és a kincstár birtokaira, a szászok vármegyei földbirtokaira és a privilegizált városokra gondolva). Erre általános érvényű válasz nem adható, ugyanis a szabályozás az évek során folyamatosan változott a fejedelem és a rendek erőviszonyainak, az egyes szereplők érdekérvényesítő képessége változásának, illetve természetesen a közbiztonság állapotának függvényében.

⁶⁵ *Székely oklevéltár. Új sorozat.* I–VIII. Szerk. Demény Lajos–Pataki József–Tüdös S. Kinga. Buk.–Bp.–Kvár–Marosvásárhely 1983–2006. III. 35–36, 38.

⁶⁶ Pál-Antal: *Székely önkormányzat.* 76–77.

⁶⁷ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban OSZK Kt.), Fol. Hung. 953. fol. 204v, 217r; Székely Nemzeti Múzeum (a továbbiakban SZNM) 65886. Orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvek (1689–1693) (a továbbiakban 65886.) fol. 131r–131v, 138v–139r. Köszönettel tartozom a Székely Nemzeti Múzeumnak, és különösen Boér Hunornak, a múzeum munkatársának, amiért a jegyzőkönyvet digitalizált formában rendelkezésemre bocsátották.

⁶⁸ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 122v, 134r; SZNM 65886. fol. 137r, 140v.

⁶⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 6r, 10r–11v, 12v–13v, 14v, 17v, 19r, 20r, 111r, 114r, 118r–118v, 133r.

⁷⁰ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 112r, 203v, 206r; SZNM 65886. fol. 106r, 132r.

⁷¹ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 2v, 5r.

⁷² OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 14r, 111r–111v, 196r.

⁷³ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 5r.

⁷⁴ EOE III. 411. (1592. szept.:5. tc.)

A legkorábbi erdélyi szabályozások lehetővé tették a cirkálók számára, hogy bármely nemes birtokán (tehát a főurakén is),⁷⁵ de még a királyné (Izabella) és a helytartó (Fráter György) jószágaiiban is eljárjanak.⁷⁶ A cirkálók joghatóságát a nemesek földbirtokai felett később is törvénycikkek sora erősítette meg.⁷⁷ Az uralkodó jószágait ugyanakkor 1568-ban előbb kivonták a cirkálók joghatósága alól,⁷⁸ majd 1574-ben mintegy kompromisszumként az az előírás született, hogy a cirkálást vezető ispán és a kincstári birtok tisztartója közösen járjon el, és kölcsönösen segítsék egymás munkáját.⁷⁹ Erre minden bizonnyal azért volt szükség, mert ahogy az a törvények indoklásából is kitűnik, a kincstári birtokok gyakran váltak a latrok „fészkeivé”. Az így kialakított rendszer bizonyára működőképes volt, hiszen a következő években rendre megerősítették a cirkálók joghatóságát a fejedelmi birtokokon. Bár a tisztartó (vagy a kamaraispán) közreműködésének szükségességére nem utaltak külön minden esetben,⁸⁰ bizonyos, hogy a jelenlétüket ennek ellenére is kívánatosnak tartották.⁸¹ Mégis úgy tűnik azonban, hogy különösen a 16–17. század fordulóján voltak olyan uradalmak (görgényi, vécsi, dévai, sajói, zsidóvári, lugosi), amelyekben a cirkálók joghatóságát nem biztosította mindig az uralkodó vagy az aktuális birtokos, aki *liber baronatus*ságként kezelte uradalmát.⁸² Ezek helyzetének módosulása ugyanakkor nem annyira a büntetőeljárásban bekövetkező változásokkal függ össze, mint inkább sokrétű kül- és belpolitikai folyamatokkal, így ezek részletesebb bemutatása túlmutat jelen tanulmány keretein. Ezen sok konfliktusra okot adó állapot felszámolására csak az 1607. és 1610. évi törvényekkel került sor.⁸³ Ezt követően a vármegyék joghatósága alól csak Fogaras képezett kivételt, amelynek cirkálás alóli mentességét ezután több törvénycikk is kimondta, és azt az *Approbatae Constitutiones* is megerősítette,⁸⁴ illetve Kővár, ahol a cirkálók egyszerűen szokásjogi alapon nem jártak el, s ezt az állapotot a 17. században több jogszabály is helybenhagyta.⁸⁵ Ez a kivételezett helyzet azonban csupán azt jelentette, hogy a vármegye által választott cirkálók helyett a fogarasi és kővári tisztviselőknek kellett üldözniük a gonosztevőket a saját apparátusukkal.

A rendszer azonban a 17. században sem működött kifejezetten olajozottan. Az 1649 decemberében Doboka vármegyében elrendelt⁸⁶ és 1650 február–márciusában végrehajtott⁸⁷ cirkálás alkalmával például a kincstár szamosújvári uradalmához tartozó Doboka vármegyei falvakból

⁷⁵ EOE I. 219. (1545. ápr. 24.), 222–223. (1545. okt.:1. tc.); II. 188. (1560. nov. 11.), 226. (1564. jún. 21–26.)

⁷⁶ EOE I. 187. (1543. nov. 29.), 219. (1545. ápr. 24.); II. 226. (1564. jún. 21–26.)

⁷⁷ EOE III. 140. (1578. okt.:7. tc.); VII. 324. (1616. ápr.–máj.:8. tc.); AC 137. (III. rész 46. cím 4. cikk)

⁷⁸ EOE II. 349. (1568. máj.:10. tc.)

⁷⁹ EOE II. 555. (1574. dec.:6. tc.)

⁸⁰ EOE II. 572. (1575. dec.:11. tc.); III. 144. (1579. okt.:9. tc.), 390. (1591. jan.:17. tc.); VIII. 131. (1623. máj.–jún.:11. tc.); XI. 48. (1649. jan.–márc.:3. tc.), 52. (1649. jan.–márc.:15. tc.); AC 137. (III. rész 46. cím 4. cikk)

⁸¹ EOE III. 170. (1582. szept.:3. tc.); IV. 123. (1597. ápr.–máj.:21. tc.); X. 141. (1638. ápr.–máj.:13. tc.)

⁸² EOE III. 198–199. (1583. szept.:6. tc.); 218. (1585. szept.:11. tc.), 221–222. (1586. máj.:4. tc.), 475–476. (1595. ápr.–máj.:32. tc.)

⁸³ EOE V. 501–502. (1607. jún.:23. tc.), VI. 175–176. (1610. márc.–ápr.:11. tc.)

⁸⁴ EOE VI. 419–420. (1614. febr.–márc.:21. tc.); VII. 284. (1615. szept.–okt.: 22. tc.); IX. 85–86. (1630. jan.–febr.:11. tc.); AC 137–138. (III. rész 46. cím 4–5. cikk)

⁸⁵ EOE XI. 48. (1649. jan.–márc.:3. tc.); AC 137–138. (III. rész 46. cím 4–5. cikk)

⁸⁶ MNL OL, F 25 Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Kolozsmonostori konvent országos levéltára, Miscellanea (a továbbiakban F 25), Doboka vármegye jegyzőkönyve (a továbbiakban DvmJkv) fol. 177v–178r.

⁸⁷ MNL, Fejér Megyei Levéltár (a továbbiakban MNL FML) IV. 75 Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, Vathy József letéte (a továbbiakban IV. 75) 7. doboz

nem bocsátották a jobbágyokat a cirkálók elé a vizsgálatra, s emiatt a vármegye utasította is a következő évi országgyűlésre küldött követeit, hogy a történeteket vegyék be a rendek *postulatumai* közé.⁸⁸ Bár az 1650. márciusi országgyűlés törvénycikkei között erre az ügyre nem, de bizonyos máramarosi birtokosok jogellenes magatartására történik utalás, akik, annak ellenére, hogy a *liber baronatus*ságot törvények sora szüntette meg, szintén nem engedték meg jószágaikban a cirkálást, és akikre az országgyűlés ezért 200 forint büntetést szabott ki.⁸⁹ A szankciónak azonban kevés foganatja lehetett, mert a következő évben, a rendelkezést megismételve, a büntetést 500 forintra emelték.⁹⁰ A dobokai ügy mellett szintén a kincstári birtokokon való cirkálás nehézségéről és egyben kényes voltáról tanúskodik a már említett két részletes utasítás is, amelyek úgy fogalmaztak, hogy bár a cirkálást a kincstári jószágok udvarbírái „nem örömet szokták” megengedni, de arra a vármegyei tisztviselőket a törvények felhatalmazzák, ezért mindenképpen tudassák az udvarbírókkal érkezésüket, és kérjék a közreműködésüket, ha azonban az udvarbírók megtagadják tőlük az uradalomba való belépést és a támogatást, akkor ne erőltessék a dolgot, és ne okozzanak vele a fejedelemnek kellemetlenséget.⁹¹

A kincstári jószágok és a *liber baronatus*ságok mellett a szászok vármegyei földbirtokainak helyzete is törvényi szintű szabályozásra szorult, ugyanis a szászok is korlátozni igyekeztek a vármegyei tisztviselők igazságszolgáltatói tevékenységét. Az elsődleges problémát ugyanakkor nem maga a cirkálás jelentette számukra – bár a törvény indoklása szerint ezt az eljárást sem tudták a vármegyei tisztségviselők maradéktalanul végrehajtani –, hanem az, hogy a tisztek a cirkálások közötti időszakban is beavatkoztak a jogszolgáltatásba. Ezért ami a cirkálást illeti, a szászok kompromisszumkészségüket bizonygatva már a fejedelemhez benyújtott kérelmükben is minden további nélkül elismerték a cirkálók joghatóságát birtokaikon,⁹² amelyet így gond nélkül törvénybe is foglalhattak.⁹³

Végül a vármegyei tisztségviselők joghatóságának ebben a kérdésben az utolsó korlátját a privilegizált helyzetben lévő városias települések alkották. Ez a privilégium nem csupán az olyan jelentősebb településeket illette meg, mint Kolozsvár, Marosvásárhely vagy Gyulafehérvár és Várad,⁹⁴ hanem a fejedelem kegye alapján olyanokat is mint Zilah, Tasnád vagy Szilágycseh.⁹⁵

A szakirodalom jellemzően nem szentel különösebb figyelmet annak a kérdésnek, hogy az erdélyi cirkálók joghatósága kiterjedt-e jobbágyokra és nemesekre egyaránt, vagy kizárólag csak a jobbágyokra. Kiss András és Dáné Veronka a cirkálás során felelősségre vont bűnelkövetők kapcsán következetesen jobbágyokról beszélnek,⁹⁶ Pál-Antal Sándor – valójában a különleges székelyföldi viszonyokból fakadóan érthető módon – egyáltalán nem is tárgyalja a kérdést,⁹⁷ viszont Degré Alajos hangsúlyozza, hogy a cirkálás során a bűnelkövetőket rendi állásra való

⁸⁸ MNL OL, F 25 DvmJkv fol. 180r.

⁸⁹ EOE XI. 74–75. (1650. márc.:13. tc.)

⁹⁰ EOE XI. 130. (1651. febr.–márc.:21. tc.)

⁹¹ EOE X. 305; MGtSz V. 467.

⁹² EOE XIII. 395–398, 406–407.

⁹³ EOE XI. 124–125. (1651. febr.–márc.: 10. tc.); AC 138–139. (III. rész 46. cím, 6. cikk)

⁹⁴ Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 251.

⁹⁵ EOE X. 221–222. (1639. máj.:10. tc.)

⁹⁶ Kiss: *A vármegyei* 65–67; Dáné: *Torda vármegye* 32–33.

⁹⁷ Pál-Antal: *Sistemul instituțional* 114–115; Pál-Antal: *Marosszék* 278–279; Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 76–77, 97–99; Pál-Antal: *Maros-széki* 16–17, 23–24.

tekintet nélkül üldözték,⁹⁸ Pokoly József pedig meg is állapítja, hogy a cirkáláson kiadott nemesek felett a vármegye törvényszéke ítélt. ⁹⁹ Ha vetünk egy pillantást a magyarországi viszonyokat görcső alá vevő szakmunkákra, ott ennél valamivel nagyobb konszenzust tapasztalhatunk a kérdés körül, amely szerint ott a cirkálók csak jobbágyok és birtoktalan, kóborló nemesek felett ítélték. ¹⁰⁰ Erdélyben egy ehhez hasonló rendszer bontakozott ki. Degrének igaza van abban, hogy akármilyen rendi állású gonosztevő kiadható volt a cirkálás során, azokat „személyválogatás nélkül” kellett üldözni, ¹⁰¹ de a cirkálók joghatósága az ítékezés szempontjából valóban nem minden esetben terjedt ki a nemesekre, hiszen – ahogy azt Pokoly megjegyezte – azokat, akiket közülük bűncselekmény elkövetésével vádoltak, főszabály szerint itt is a vármegye törvényszékére kellett idézni. ¹⁰² A privilegizált városok polgárait szintén megillette az a jog, hogy a városuk bírái elé állítsák őket. ¹⁰³ Azokat a jobbágyokat, akik csupán „gyanúsak” voltak, de nem állt rendelkezésre kellő számú vallomás, illetve más bizonyíték az elítélésükhöz, szintén elfoghatták a cirkálók, hogy ügyüket a későbbiekben kivizsgálják, ¹⁰⁴ ezt azonban már nem a cirkálók végezték, hanem vagy a vármegyei törvényszék(ek) – gondolva a 17. század második felében a parciális és filiális székekre is –, vagy a már említett, egyelőre nehezen beazonosítható „tiszték széke”, „főbíró széke” vagy „oktávális szék”, s ezáltal az ügy egy másik büntetőeljárás formában folytatódott. Ami a 17. század végi székelyföldi viszonyokat illeti, ismét a speciális eljárási szabályokra kell felhívni a figyelmet: a cirkálók a falvak nemesi jogállású lakosait éppúgy megbírságotlák különböző kisebb vétkekért, mint a szabad székelyeket vagy a jobbágyokat, s a magánvádra indult büntetőügyekben is ítélték. ¹⁰⁵

A cirkálási eljárással összefüggő egyéb kérdések

Végezetül röviden ki szeretnék térni a cirkálási eljáráshoz kapcsolódó néhány, csupán felületesen feltárt, s ezért a szakirodalomban jórészt vitatott kérdéskörre: a cirkálást végző személyekre, a cirkálás helyére, illetve annak idejére.

Míg a Magyar Királyságban a 16–17. században folyamatosan jól adatolható, hogy a cirkálást az alispán vezette, munkájában pedig változó számú szolgabíró és esküdt segítette, ¹⁰⁶ és ezzel

⁹⁸ Degré: *Az erdélyi büntetőjog* 688.

⁹⁹ *Szolnok-Doboka* 408.

¹⁰⁰ Salamon Ferenc: *A megyék kérdéséhez.* = Uő: *Salamon Ferenc kisebb történelmi dolgozatai.* Bp. 1889. 253; Soós Imre: *A hódolt szolgabíró és hódolt esküdt Heves megyében a XVII. században.* Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei II(1974) 8–9; Parádi: *A magyar rendvédelem* 35; Eckhart: *Magyar jogtörténet* 262.

¹⁰¹ EOE IV. 559. (1600. okt.–nov.: 19.); VII. 516. (1619. máj.:9. tc.)

¹⁰² EOE I. 88–89. (1542. márc. 29.), 306. (1550. febr.:10. tc.); II. 369. (1570. jan. 1–6.); III. 246. (1588. dec.:39. tc.); VI. 419–420. (1614. febr.–márc.:21. tc.)

¹⁰³ EOE X. 314. (1641. ápr.–máj.:5. tc.)

¹⁰⁴ EOE VIII. 129–130. (1623. ápr.–máj.:11. tc.)

¹⁰⁵ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 1r–223v; SZNM 65886. fol. 87r–106v, 130r–142r.

¹⁰⁶ *Magyar törvénytar.* I–XXI. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1896–1901. (a továbbiakban CJH) IV. 244–245. (1548:50. tc.); CS II/1. 42. (Abaúj, 1580), IV/1. 57. (Trencsén, 1592); *Borsod vármegye statútumai (1578–1785).* Szerk. Tóth Péter–Barsi János. Miskolc 1989. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 23.) 4. (Borsod, 1580); Arhivele

kapcsolatban a szakirodalomban is konszenzus uralkodik,¹⁰⁷ Erdélyben a helyzet nem ennyire egyértelmű. Az 1540-es és 1550-es években még a késő középkorból örökölt eljárásrend szerint 12 erre a célra választott esküdt végezte a cirkálást a főispán utasítása alapján, s a *regestrumot* végül az óáltaluk megszerzett adatok alapján állították össze,¹⁰⁸ 1568-tól azonban a főispán, a főszolgabíró, négy esküdt és a jegyző végezték el az egész eljárást.¹⁰⁹ Dáné Veronka ugyanehhez az időponthoz köti a vármegyék azon jogának kimondását, hogy ezeket az esküdteket maga a vármegye választhatta, és nem a főispán jelölte ki.¹¹⁰ Ez a feltevés azonban véleményem szerint nem állja meg a helyét, hiszen már 1542-ben („*omnis comitatus debeat eligere duodecem juratos nobiles*”)¹¹¹ és 1543-ban („*in singulis comitatibus eligantur duodecim jurati*”)¹¹² is a vármegyék választották meg őket. A cirkálók személyével kapcsolatban a későbbi időszakból négy változóra kell felhívni a figyelmet. Egyrészt a kincstári uradalmak tisztartóinak jelenlétére az ilyen uradalmakban történő cirkálás során,¹¹³ amely jelenségről már részletesen volt szó. Másrészt a kapitányok bekapcsolódására a cirkálásba ott, ahol a vármegyei cirkálóknek nem volt joghatóságuk (tehát Fogarasföldén és Kővár vidékén),¹¹⁴ illetve a végvárok környékén, ahol a várkapitányok (különösen a váradi és a jenői kapitányok) a rendelkezésükre álló karhatalom segítségével támogatták az eljárás sikerességét. Közreműködésük nemcsak a kondomínium bizonytalan országhatárain átjáró bűnelkövetők felelősségre vonását tette lehetővé, hanem azokon a helyeken is biztosította a cirkálás elvégzését, ahova egyébként a vármegyei tisztségviselők a török portyáktól való félelmük miatt nem mertek elmenni az eljárást lefolytatni.¹¹⁵ Ezenkívül a cirkálás vezetőjének a személye sem volt mindig egyértelmű, egy rövid időszakban (1623–1639) ugyanis a magyarországi viszonyokhoz hasonlóan az alispán is vezethette a cirkálást, és sok esetben ténylegesen vezette is,¹¹⁶ ami a törvényszövegek mellett Doboka vármegye 1628. évi cirkálásának példájából is kitűnik.¹¹⁷ Dáné Veronka azonban helytállóan hívta fel rá a figyelmet, hogy ez csak egy ideiglenes állapot volt,¹¹⁸ s ezután a 17. században ismét legalább az egyik

Naționale ale României Direcția Județeană Cluj, Fond familial Vécsey, Seria 2. Documente fasciculate Nr. 10. f. 67–68. (Abauj, 1588. ápr. 25.); Joannes Kitionich: *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae*. Leutschoviae 1650. (a továbbiakban RMK I. 835.) 342. (Quaestio XXXII.)

¹⁰⁷ Bónis–Degré–Varga: *A magyar bírósági szervezet* 63, 131; Pusztai László: *Szemlebizonyítás középkori perjogunkban*. Jogtudományi Közlöny XXX(1975). 5. sz. 274; Parádi: *A magyar rendvédelem*; Eckhart: *Magyar jogtörténet* 262; Béli: *Magyar jogtörténet* 160; Tóth J.: *A rögtönbíráskodás* 144. Koncz Ibolya Katalin azon megállapítása, hogy a cirkálást kifejezetten a szolgabírók végezték volna, nem támasztható alá semmilyen adattal. Bár kétségtől sok esetben jelen voltak, a vezetőszerep egyáltalán nem rájuk hárult. Koncz Ibolya Katalin: *A koraiújkorai német területek egyik eszköze: az inkvizitórius eljárás és a boszorkányperek kapcsolata*. Miskolci Jogi Szemle X(2015). 2. sz. 17.

¹⁰⁸ EOE I. 88. (1542. márc. 29.), 186. (1543. nov. 29.), 394. (1551. dec. 31.)

¹⁰⁹ EOE II. 342–343. (1568. jan. 6–13.)

¹¹⁰ Dáné: *Torda vármegye* 32.

¹¹¹ EOE I. 88. (1542. márc. 29.)

¹¹² EOE I. 186. (1543. nov. 29.)

¹¹³ EOE II. 555. (1574. dec.:6. tc.); III. 170. (1582. szept.:3. tc.); X. 141. (1638. ápr.–máj.:13. tc.)

¹¹⁴ EOE VI. 419–420. (1614. febr.–márc.:21. tc.); VII. 284. (1615. szept.–okt.:22. tc.); IX. 85–86. (1630. jan.–febr.:11. tc.), 267. (1631. jún.–júl.:13. tc.); XI. 48. (1649. jan.–márc.:3. tc.); AC 137–138. (III. rész 46. cím 4–5. cikk)

¹¹⁵ EOE III. 390. (1591. nov.:17. tc.); IV. 160. (1598. márc.:18. tc.); VI. 226–227. (1612. máj.:6. tc.), 254. (1612. nov.:2. tc.); XI. 55. (1649. jan.–márc.:22. tc.)

¹¹⁶ EOE VIII. 130. (1623. máj.–jún.:11. tc.); IX. 267. (1631. jún.–júl.:13. tc.), 280–281. (1632. máj.:1. tc.), 318. (1633. ápr.–máj.:21. tc.)

¹¹⁷ TvmJkv I. 290.

¹¹⁸ Dáné: *Torda vármegye* 32–33.

főispán jelenléte kívántott az eljárás lefolytatásához,¹¹⁹ ezért – az említett rövid időszakon kívül – nem állja meg a helyét Hodor Károly és Ember Győző azon véleménye, hogy Erdélyben az alispán helyettesítette volna a főispánt a cirkálásban, vagy kifejezetten az ő feladata lett volna annak elvégzése.¹²⁰ Való igaz ugyanakkor, hogy később sem tudtak minden esetben részt venni a főispánok a cirkálásban, hiszen sokszor egyúttal más országos főtisztséget is betöltöttek. Ebben az esetben a főispán megbízottja útján képviseltette magát az eljárásban, például Bethlen Eleket 1680-ban Bártfai János helyettesítette, aki semmilyen vármegyei tisztséget nem viselt, hanem egyszerűen Bethlen Elek szervitora volt.¹²¹ Tordában legalább két ízben helyettesítésre szorult az ottani főispán: 1649-ben a vármegyei tisztséget szintén nem viselő Koncz Pál helyettesítette őt, 1654-ben pedig a főszolgabíró, Torma Pál.¹²² Végül a főispán mellé a vármegye közgyűlése által hivataluknál fogva kijelölt (alispánok, főszolgabírók, jegyző), illetve választott (esküdtek) személyek létszáma sem volt mindig egységes. Torda vármegyében például, ahol tíz alkalomról ismerjük a cirkálásra kijelöltek névsorát,¹²³ az alispán csak az utolsó két ismert alkalommal (1654, 1662) van nevesítve, de más forrásból tudjuk, hogy 1628-ban (abban az időszakban, amikor elvileg vezethette volna a cirkálást) szintén részt vett az eljárásban a főispán oldalán.¹²⁴ Helytálló lehet tehát Dáné azon hipotézise, hogy az alispán tisztségéből fakadóan korábban is részt vett a cirkáláson, akár nevesítették, akár nem, a kérdés végleges eldöntéséhez azonban egyelőre nem rendelkezünk elég adattal.

Ami az esküdtek létszámát illeti, az szintén nagyfokú rendszertelenséget mutat: Tordában a felső és az alsó járásból 1608-ban, 1609-ben és 1610-ben 6 és 5, 1616-ban 4-4, 1619-ben 2-2, 1620-ban 4-2, 1653-ban 3-4, 1654-ben 2-2, 1662-ben pedig 1-1 esküdtet jelöltek ki.¹²⁵ Közép-Szolnok vármegyében 1641-ben az alispán, a szolgabírók és a jegyző mellé 3 esküdtet választottak.¹²⁶ Doboka vármegyében viszont 1643-ban összesen 1, 1649-ben pedig összesen 2 esküdtet jelöltek ki a vármegyei jegyzőkönyv alapján.¹²⁷ Ezekhez képest meglepő szabályszerűséget mutat Belső-Szolnok vármegye példája, ahol 1654-ben, 1666-ban, 1674-ben és 1680-ban is 4 esküdtet jelöltek ki, s csak 1669-ben tértek el ettől, amikor 3 esküdtet választottak. Emellett a cirkáló tiszteket (főispán vagy megbízottja, főszolgabíró, alispán, jegyző) 1666-ban és 1669-ben is felsorolták, 1674-ben és 1680-ban pedig rájuk – mint az eljárásban megszokott személyekre – összefoglalóan „tisztek”-ként utaltak.¹²⁸ Sepsiszékbén (1679, 1690, 1693 1701) és Orbaiszékbén (1690, 1693) a vicekirálybíró és a jegyző mellett szintén 4-4 esküdtet jelölt ki a szék közgyűlése.¹²⁹ Kijelenthető

¹¹⁹ EOE X. 224. (1639. máj.:20. tc.); AC 136. (III. rész 46. cím 2. cikk)

¹²⁰ Hodor Károly: *Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése*. Kvár. 1837. 432; Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Bp. 1946. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivaltörténet I.) 534.

¹²¹ MNL OL, X 4567 BSzvmJkv No. 444–445; MGtSz V. 469.

¹²² TvmJkv I. 488., 561.

¹²³ Dáné Veronka tévesen kilenc alkalomra hivatkozik, az 1610. évit nem említve. Dáné: *Torda vármegye* 73; TvmJkv I. 113.

¹²⁴ TvmJkv I. 290.

¹²⁵ 1649-ből csak a felső járásban kijelölt 4 esküdt nevét ismerjük a jegyzőkönyv sérülése miatt. TvmJkv I. 48, 64, 113, 126, 137, 153, 488, 561, 577; II. 28.

¹²⁶ MNL OL, X 4556 KSzvmJkv No. 286.

¹²⁷ MNL OL, F 25 DvmJkv fol. 146v–147r, 177v–178r.

¹²⁸ MNL OL, X 4567 BSzvmJkv No. 270, 358, 375, 389, 444.

¹²⁹ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 22r, 57r, 82r, 135r; SZNM 65886. fol. 87r, 102r.

tehát, hogy a cirkálásban részt vevő tisztségviselők és esküdtek köre több-kevesebb állandóságot mutatott, s a főispán (vagy megbízottja), a főszolgabíró, az alispán, a jegyző, illetve a törvény által előírt körülbélül négy (de többször ennél inkább kevesebb) esküdt jelenlétével a 17. század második felében jó eséllyel számolhatunk.

A cirkálás helyszínével kapcsolatban a szakirodalom egyaránt utal a cirkálás faluról falura járó jellegére az egész törvényhatóság területén (Pál-Antal Sándor),¹³⁰ és arra, hogy egy-egy előre meghatározott, a cirkálók szálláshelyéül szolgáló településre hívták össze a környéki települések képviselőit (Dáné Veronka).¹³¹ Ebben a kérdésben tulajdonképpen mindkét elgondolás helytálló, hiszen a Székelyföldön valóban faluról falura jártak a cirkálók, ahogy az nemcsak a Pál-Antal által bemutatott marosszéki gyakorlat alapján egyértelmű, hanem Sepsiszek és Orbaiszek említett jegyzőkönyveiből is kitűnik.¹³² A vármegyékben viszont a szálláshely kijelölése divott, mégpedig jellemzően vármegyénként 4–6 ilyen helyszíne. Doboka vármegyében visszatérő jelleggel találkozunk Székkel és Besztercével, mint a cirkálás kezdő- és végpontjával, a köztük lévő két állomás ugyanakkor rendre változott: 1668-ban Újfalva, illetve opcionálisan Kerlés vagy Kentelke, 1674-ben pedig Kékes és Árokfalja kerültek kijelölésre,¹³³ amelynek köszönhetően a cirkálók által megtett útvonal nagyjából arányosan oszlott el, a szálláshelyek változtatása pedig biztosította, hogy – kisebb falvakról lévén szó – ne mindig ugyanazokat a közösségeket terhelje a szállásadás kötelezettsége. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg Belső-Szolnok vármegyében is, ahol teljesen más szállásokat jelöltek ki 1669-ben (Gosztilla, Domokosfalva, Györgyfalva, Árpástó), 1674-ben (Szászníyres, Oszvaj, Drágia, Rogoz, Gáncs, Középfalva) és 1680-ban (Kács, Bátor, Alsóbagyás, Oláhlapos, Pecsétszeg).¹³⁴ A cirkálók faluról falura történő utazása, illetve a néhány központi szálláshely kijelölése mellett ugyanakkor egy harmadik lehetőséggel is találkozunk, mégpedig Bihar vármegyében, ahol a törvény kifejezetten úgy rendelkezett, hogy a falvak küldöttjei jöjjenek egy központi helyre (Váradra) számot adni az általuk ismert bűnelkövetőkről.¹³⁵ Azt pedig, hogy ez a szabályozás nem csupán papíron létezett, a joggyakorlatból származó forrással is alá tudjuk támasztani. 1634-ben egy bizonyos Kecskeméti Szabó Péter kereste meg a vármegyét a nemességét igazoló oklevelei ügyével Váradon, éppen „némely rejtett gonosztevők kitűdásakor” („*clandestinorum malefactorum quorundam insidiatione*”).¹³⁶

Végül a cirkálás időpontjáról szólva, a korábban kifejtettekre kell visszautalni, vagyis arra, hogy a cirkálást az *Approbatæ Constitutiones* összeállításától kezdve mindenképpen egy szabályszerűen hároméves időközönként tartott eljárásnak kell tekinteni.¹³⁷ Ez pedig a 17. század második felében láthatóan többé-kevésbé meg is valósult Belső-Szolnokban (1666, 1669,

¹³⁰ Pál-Antal: *Sistemul instituțional* 114–115; Pál-Antal: *Marosszék* 278; Pál-Antal: *Székely önkormányzat* 76, 97, 122; Pál-Antal: *Maros-széki* 17, 23.

¹³¹ Dáné: *Torda vármegye* 73–74.

¹³² OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 1r–223v; SZNM 65886. fol. 87r–106v, 130r–142r.

¹³³ MNL FML IV. 75 7. doboz; *Teleki Mihály levelezése*. I–VIII. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1905–1926. (A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki Család Oklevéltára, a továbbiakban TML) IV. 390; VI. 582, 591–592.

¹³⁴ MNL OL X 4567 BSzmJkv No. 375, 389, 444.

¹³⁵ EOE III. 119. (1577. ápr.:11. tc.)

¹³⁶ MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára IV. 1/b. Bihar vármegye nemes közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok I. doboz

¹³⁷ AC 136. (III. rész 46. cím 1. cikk)

1674, 1680),¹³⁸ Tordában (1668, 1670, 1672, 1675, 1677),¹³⁹ Dobokában (1668, 1670, 1674),¹⁴⁰ Sepsiszéken (1690, 1693),¹⁴¹ és Orbaiszéken (1690, 1693) is,¹⁴² de még ha a két cirkálás között eltelt időszak három évnél esetleg valamivel több vagy kevesebb is volt, az időszakosság és a korszak viszonyai között relatíve szabályszerű folyamatosság követelménye így is teljesült. Ezek a szempontok azonban már korábban is érvényesültek az eljárásban, hiszen a 17. század első feléből olyan törvényt is ismerünk, amely félévenkénti, egyévenkénti, illetve két-három évenkénti cirkálást írt elő a vármegyék számára,¹⁴³ Máramaros vármegye esetében viszont kivételesen még az 1690-es években is az évenkénti cirkálás volt a jellemző.¹⁴⁴ Ami a még korábbi, 16. századi időszakot illeti, akkor sem kell feltétlenül rendszertelenséget feltételeznünk, hiszen például a Magyar Királyságban 1548-ban negyedévenkénti cirkálást írtak elő,¹⁴⁵ s a közös késő középkori gyökerek miatt elképzelhető, hogy Erdélyben is ehhez hasonló volt a gyakorlat, főleg az eljárás szükséges lefolytatásának ritkuló tendenciájára való tekintettel.

Összegzés

Tanulmányomban reményeim szerint a cirkálási eljárás és a hozzá kapcsolódó kérdéskörök (a definiálásának problémái, a joghatósága, a cirkálást végző személyek, a cirkálás helyszíne, illetve ideje) részletes bemutatásával sikerült rámutatnom az intézménynek a kora újkori büntető igazságszolgáltatásban betöltött szerepére és jelentőségére, feloldanom a szakirodalomban tapasztalható ellentmondásokat és korrigálnom a pontatlanságokat. Lehetővé vált továbbá egy adekvát definíció megalkotása is: a fent leírtak alapján az erdélyi és partiumi vármegyékben a cirkálás a büntetőeljárás hivatalból induló, egyik lehetséges rendes formája volt, amely a vármegyei törvényszékekkel párhuzamosan működött, és a közrend fenntartását volt hivatott biztosítani azáltal, hogy az eljárás során a vármegye közgyűlése által kijelölt személyek a vármegyei lakosságtól felvett vallomások révén tudomásukra jutott bűncselekmények elkövetőit meghatározott időközönként felelősségre vonták. Ennek mentén az erdélyi vármegyei törvényszék 17. század második felében kialakuló hármas tagolódásának létrejöttével kapcsolatban is valószínűnek látszik, hogy eddigi elgondolásunkkal ellentétben az ehhez vezető folyamatnak nem az volt az egyik eredője és katalizátora, hogy a cirkálás során feltárt ügyekben a törvényszékek kezdtek ítélni, ami az ügyek megszorodásához vezetett. A filiális szék kialakulásának hátterében véleményem szerint sokkal inkább az állhat, hogy a háromévente tartott cirkálás közötti időszakokban a vármegyei tisztségviselők által gyakorolt büntetőhatalomnak kívántak ezzel szervezettebb, rendszeresebb és átláthatóbb keretet adni.

¹³⁸ 1674 és 1680 között pedig, mint arra már utaltam korábban, csak Béldi Pál főispán hűtlenségi pere miatt nem került sor a cirkálásra. MNL OL X 4567 BSzvmJkv No. 358–359, 375, 389–390, 444–445.

¹³⁹ TvmJkv II. 60, 109, 136, 186, 232.

¹⁴⁰ TML IV. 390–391; V. 22–23; VI. 582, 591–592.

¹⁴¹ OSZK Kt. Fol. Hung. 953. fol. 1r–184v.

¹⁴² SZNM 65886. fol. 87r–106v, 130r–142r.

¹⁴³ EOE VIII. 129–130. (1623. máj.–jún.:11. tc.); X. 141. (1638. ápr.–máj.:13. tc.), 281. (1640. ápr.–máj.:10. tc.)

¹⁴⁴ CS III. 210; EOE XXI. 91. (1692. márc.–ápr.:8. tc.)

¹⁴⁵ CJH IV. 244–245. (1548: 50. tc.); RMK I. 835. 342. (Quaestio XXXII.)

Felmerülhet ugyanakkor a kérdés, hogy ha a cirkálás nem vált a vármegyei törvényszék előkészítő eljárásává, akkor miért szűnt meg mégis a 18. század első felében? Véleményem szerint ennek a szakirodalomban fellelhető elmélettel ellentétben nem ahhoz van köze, hogy a rögtönítélő eljárás helyett a jogfejlődés a rendes törvényszéki eljárás irányába haladt (hiszen a cirkálás sem rögtönítélő eljárás volt), hanem sokkal inkább a büntetőjogi szankciórendszer 16–17. századi változásához, illetve a cirkálással a lakosságra háruló többletteleherhez. Ennek a folyamatnak a részletekbe menő feltárása azonban már egy újabb tanulmány feladata lesz.

The Function and Role of *Inquisitio Malefactorum* within the Transylvanian Criminal Justice System

Keywords: inquisitio malefactorum, criminal procedure, counties, sedes filialis, liber baronatus

Although several researchers have already dealt with the institution of the so-called *inquisitio malefactorum*, the lack of systematic knowledge and the limited set of unfolded sources indicate the inevitability of a study which focuses on this institution. In this paper, after outlining the procedure itself, I will attempt to provide an adequate definition and to delineate the boundaries of the jurisdiction of the *inquisitio malefactorum*, as well as to address controversial issues such as the people who carried out the procedure, and also its place and time. In conclusion, we can state that the *inquisitio malefactorum* is in fact a form of inquisitorial criminal procedure, which operated in parallel with the *sedes iudicariae* in the 17th century and it did not become their preparatory procedure, as scholars previously assumed.